

UMBRAI LAURA

A szegényétkeztetéstől a népétkeztetésig: a budapesti népkonyhák története az első világháború éveiben*

Az irgalmasságtól a segítségnyújtásáig

Az első világháború kitörése, bár a nagyarányú hadba vonulás miatt megsokszorozta a fővárosban a népkonyhai ellátásra szorulóok számát, alapvetően nem hozott változást a korábbi évtizedekben kialakult rendszerben. Pestnek és Budának mindig is voltak ellátásra szoruló szegényei, akiken 1830-ig egyedül az egyház és a magánjótékonyság segített. Onnantól fogva a város megkezdte a szegényeiről a gondoskodást. A hatóság által folyósított pénzsegély közel sem volt elegendő az önfenntartásra, sőt még a napi élelem megszerzésére sem. Ezért a rászorultakról való gondoskodás feladata a társadalomra hárult.

A város lakosságát ekkoriban „az éhezőknek ételt adni” mindenki számára ismert katolikus parancsa¹ vezette a rászorultak élelemsegélyezése irányába. E jelszóval már 1868-ban, majd 1874-ben is indultak gyűjtési mozgalmak Pesten, melyek eredményeként az 1870-es és 1880-as években sorra nyíltak a városban a népkonyhák. Ezek, bár kezdeményezésükben a város mindig is az élen járt, fenntartásuk tekintetében egyértelműen a társadalmi jótékonyságra hagyatkoztak. Bár hézagosak a statisztikai ismereteink a rászorultak számával kapcsolatban, a korszak sajtóját olvasva mégis arra a következtetésre

* A tanulmány az MTA Posztdoktori Kutatói Program támogatásában az MTA BTK TTI-ben végzett munkám eredményeként született.

¹ Az irgalmasság testi és lelki cselekedeteinek 1. parancsa.

juthatunk, hogy a munkaalkalomban szűkölködő téli hónapok kivételével, állandó népkonyhai ellátásra csak elenyésző arányban lehetett szükség. A népkonyhák jelentős többségét ezért be is zárták évközben.

A hatóságok figyelmének középpontjába leginkább a vészterhes időszakokban kerültek a népkonyhák. Az árvízi helyzet és főleg a vissza-visszatérő kolera indokolta ilyenkor a nagyobb figyelmet, amikor a lakosság szélesebb körének ellátását is meg kellett szervezni. Ennek köszönhetően a helyszínek kiválasztásában és az első népkonyhaszabályzat megalkotásában már a városi adminisztráció is szerepet vállalt.²

Az 1895-ös kolera idején már napi 6000 rászorult élmezéséről gondoskodott a hatóság, majd a járvány elmúltával, a közelgő télre való tekintettel meg is született a döntés a hatósági (de továbbra is társadalmi fenntartású), elsősorban nem ingyenes ellátást biztosító népkonyhák egy részének (a téli hónapokra korlátozódó) állandó fenntartásáról.

A századfordulótól kezdődően, a növekvő gazdasági depresszió hatására, és természetesen a városba áramló vidéki szegények folyamatosan emelkedő számának eredményeként is, egyre többen szorultak gondoskodásra. Innentől kezdve már nem a munkaképtelenek ellátásán volt a hangsúly, hanem az ipari pangással indokolták az adófizető polgárok előtt a népkonyhák fenntartásának kényszerét. A korábbi irgalmasság elvét egyre inkább átvette a sajtóban az általános emberszeretet jegyében a segítség jelszó. A társadalom pedig bőkezűen adakozott, hiszen a neveltetésének része volt a jótékonyág. Ekkoriban a népkonyhák többsége már a frissen elkészült előljárósági épületek alagsorában kapott elhelyezést. Fenntartásukat pedig legtöbbször a kerület előljárója kezdeményezésére a polgárság tehetősebb képviselői vezetésével létrejött, kerületi általános közjótékonyági egyesületek vállalták, a tagság tagdíjaiból és egyéb befizetéseiből, egyleti bálók bevételeiből és még mindig csak kisebb városi segélyekre alapozva azt.

²A témáról lásd: HOLLÓ Szilvia Andrea: A hatósági népkonyhák szervezetének kialakulása. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1998/27. 85–91.

Időközben érzékelhetően megváltozott a városvezetés hozzáállása is a rászorultak ellátásával kapcsolatban. Az 1905-ös szegényügyi szabályrendelet már új alapokra helyezte a kérdést, hiszen kimondta, hogy a hatóságnak az alamizsnaosztás helyett a célja az, hogy a rászorultakat, például munkához juttatva, olyan helyzetbe segítse, hogy akár önmaguk ellátásáról is gondoskodni tudjanak. Természetesen a közsegélyezés nemei között megmaradt a pénzbeli segélyezésnél hatékonyabbnak vélt természetbeni segélyezés egyik formájaként a népkonyhában való ingyenes vagy térítéses étkeztetés biztosítása. A 20. század első évtizedében, a legforgalmasabb téli napokon sem érte el a 3000 főt az ellátottak száma, akik étkeztetésére az igények függvényében 10-12 (ebből 1000 főnek többségében ingyenesen a 4 hatósági) népkonyha állt rendelkezésre.³

A segítségnyújtás a világháború első éveiben

A világháború kitörése a rendszer alapvető működési elvén nem, de a gondoskodásra szorulóknak számában jelentős változást hozott. A háború a közjótékonyosság szempontjából is készületlenül érte a társadalmat. Azonban pont a neveltetés, a korábbi évtizedekben rögzült és bizonyos keretek között a segítség jelszóra intézményesített jótékonyági gyakorlata okán, és persze a hazafias lelkesedéstől áthatott városi középosztály erejére támaszkodva, pillanatok alatt a segítségnyújtás szervezettségéről biztosíthatta a városi hatóság a közvéleményt.

A Budapesti Központi Segítő Bizottság (BKSB) 1914. szeptember 4-én alakult meg Bárczy István polgármester elnöklete alatt.⁴ Ez a szervezet irányította a kerületekben alakult helyi segítő bizottságok működését. Ezek feladata azonban jóval nagyobb volt, mint a korábbi kerületi közjótékonyági szervezeteké, hiszen az általános embervédelem jegyében, most már a

³ CSORNA Kálmán: A szegénygondozás Budapesten. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 1931/1. 133.

⁴ *Fővárosi Közlöny* (A továbbiakban: FK) 1914/64. (09. 04.) 2445.

társadalom szélesebb rétegeit lefedő hadbavonultak családtagjainak támogatásának feladatát is ellátták.⁵

A BKSB-n belül, a társadalmi és hatósági szereplőknek egyaránt helyet adva, 11 szakosztály alakult. Köztük a Népélelmező Szakosztályra⁶ hárult az egyik legjelentősebb feladat. Ez 1914 októberében egy kérdéssorral fordult a népkonyhákat fenntartó előljáróságokhoz és társadalmi szervezetekhez.⁷ Az erre érkezett válaszok alapján a főváros területén, a fiókokat nem számítva, 25 népétkező működött, napi 15 200 ebédet (ebből több mint 13 000-et ingyen) kiadva.⁸ A 25 közül 12 állandó jellegű volt, vagyis a világháborút megelőző években is már rendszeresen működött, 13 pedig a háborús nyomor enyhítése érdekében „ideiglenesen” nyitotta meg kapuit.⁹

Az első felmérés fő tanulsága az volt, hogy a különböző elvek alapján működő népkonyhákat és különösen azokat, amelyek a város anyagi támogatását is élvezik, azonos elvek alapján kell megszervezni. A visszaélések elkerülése érdekében pedig mindenhol ellenőrizni kell a népkonyhai étkezésben részesülők rászorultságát is, és azt, hogy az ingyenes étkezést kizárólag a kerületi előljáróság által megvizsgált¹⁰ rászorultak, az erre jogosító igazolvány birtokában, egy nap csak egy helyen kapjanak.¹¹ 1915 februárjára számottevően lecsökkent az ingyenes

⁵ FK, 1914/64. (09. 04.) 2445.; FK, 1921/44. (10. 21.) Melléklet. 4.

⁶ A népélelmezés ebben a kontextusban népétkeztetést jelent, és nem azonos a közélélmezés fogalmával.

⁷ FK, 1914/67. (10. 02.) Melléklet. 5.

⁸ Ebben a számban nincsen benne a gyermekétkeztetés céljából kiadott, nagyjából 3000 adagra tehető ételmennyiség. FK, 1914/68. (10. 09.) Melléklet. 8–9. – Az akcióról a lapok is elismerően nyilatkoznak, köztük például *Az Est*. „[...] a köznyomor enyhítéséhez nagymértékben járulnak hozzá a népkonyhák” 45 000 igazolványos szegény. *Az Est*, 1914. december 25. 8.

⁹ FK, 1914/70. (10. 23.) 1. melléklet. 8.; FK, 1914/64. (09. 11.) 2447.; FK, 1915/22. (04. 23.) Melléklet. 6.; FK, 1915/57. (11. 19.) Melléklet. 9.; FK, 1914/68. (10. 09.) Melléklet. 8–9.; FK, 1915/14. (03. 12.) Melléklet. 7.

¹⁰ A sajtó évek óta rebesgette a visszaélésekről szóló híreket. Kétségkívül lehettek olyanok a városban, akik rászorultságuk ellenére vagy akár amellet is, de a maximumot kisajtották a rendszer hiányosságaiából. Eközben pont az ellenőrzés bonyolultsága sok, valóban rászorult távolmaradását eredményezhette. FK, 1915/22. (04. 23.) Melléklet. 6.

¹¹ A rászorultak ebédsegéllyel való ellátásában a BKSB helyi szervezeteihez kapcsolódó közgyámoknak is kulcsszerep jutott. Az eljárási rendjük szerint:

étkezést igénybe vevők száma,¹² amit az állami segélyezés megindulása és a kereseti lehetőségek szaporodása is indokolt.

„[...] ha még egy kis kereset is akad [...] a segélyezett családok nem is veszik igénybe az ingyen ebédeket. A kilencedik körületben az ingyen ebédekért mindössze 250-en jelentkeznek. A húsosztásra pedig – ahova semmilyen igazolás sem kell – alig megy el valaki. Azt mondják, hogy tüdőt, májat és pacalt osztogatnak és azért nem érdemes az időt tölteni. [...] Aki a népkonyhába megy ebédelni – elég rossz felfogás – azt olyan restellni való dolognak tartják, hogy csak akkor teszi meg, ha igazán rá van szorulva. A pénzbeli segélyeknél azonban annál többen igyekeznek túljárni az előljáráóságok eszén.”¹³

Az ellátás minőségének ellenőrzése érdekében a Népélelmező Szakosztály egy zsűrit (tanácsadó albizottságot)¹⁴ állított fel, amely ellenőrizte, hogy a népkonyhák a meghatározott minimális tápérték biztosítása mellett adják-e az ebédet.¹⁵ A legtöbb étkezőhely kétfogásos ebédet kínált, amely levesből és feltétes főzelékből, vagy tésztából állt. A népkonyhák törekedtek hetente több alkalommal húst adni, és mindig járt 12–25 dkg kenyér is az ételhez. A húsok tekintetében azonban egyre inkább előtérbe kerültek a már említett belsőségek, ugyanakkor találko-

---

„népkonyhajegyvet olyan szegényeknek javasolunk szerezni, akik munkaképtelen, vagy öreg. Hadbavonult családjának, ha úgy látjuk, hogy a segélyből és egyébből nem tudják eltartani magukat, szintén adható, ha edényt visznek magukkal az étel el is hozható. A népkonyhajegyvet az előljáráóság szegényügyi előadójánál kell igényelni, a jegyet hetenként osztják.” *FK*, 1916/28. (06. 02.) Melléklet. 4.; *FK*, 1914/61. (08. 21.) 2381.

¹² 1915 márciusában azon katonák családtagjainak, akik a hadba vonulás miatt elveszítették a megélhetésük alapját, 45 500 fehér igazolványt osztottak ki, míg a háború következtében szintén a szűkölködők körébe került, de katonához tartozóval közvetlenül nem bíró zöld igazolványos 8800 volt nyilvántartva. Ebben az időszakban napi 5000 térítéses és 9000 ingyenes adagot adtak ki a népkonyhák. *FK*, 1915/22. (04. 23.) Melléklet. 6.; *FK*, 1915/9. (02. 12.) Melléklet. 5.

¹³ Milyen a háborús nyomor Budapesten, *Pesti Napló*, 1914. szeptember 4.

¹⁴ *FK*, 1914/68. 10. 09. Melléklet. 15.

¹⁵ Korábban az jelentette a problémát, hogy az egyes étkezők „túlságoskodtak”, vagyis jellemző volt a hús és finomabb tészták nagyobb mérvű kiszolgálása. 1915 tavaszán már a bizottságnak a minimális tápértékszint megtartására kellett figyelmeztetnie. *FK*, 1914/68. (10. 09.) Melléklet. 15.; *FK*, 1915/22. (04. 23.) Melléklet. 6.

hatunk az étlapon kolbászfélékkel, gulyással és esetenként főtt vagy sült marha-, illetőleg sertéshússal is. Nagy eltérést mutatott a felszolgált mennyiség is: a hús átlagban 5–15 dkg, míg a leves és a főzelék mennyisége 3 és 7 dl között alakult.¹⁶

Egy, a reformétkeztetést propagáló cikkében, Somogyi Mihály már a háború elején arról értekezett, hogy a hús feleslegesen és aránytalanul drágítja meg a táplálkozásunkat, pedig a belőle származó értékek olcsóbb élelmiszerekkel pótolhatók. Ezért azt ajánlotta, hogy legalább a népétkeztetésben csökkentsék vagy akár mellőzzék a húseleket, és inkább a gabonaféléket (liszt, rizs, árpa, köles, tengeriliszt és -dara), valamint burgonyát, hüvelyeseket, tejtermékeket, illetőleg nagyobb mennyiségben zöldségeket: káposztát, paradicsomot és zöldbőzeléket alkalmazzanak. Ezután népkonyhákból hozott példákkal igazolta az általa ajánlott húsmentes táplálkozás gazdaságos voltát, arra utalva, hogy míg a szokványos jótékonyági népkonyhákból az ebéd rendszerint húslevesből, főzelékből főtt hússal, valamint egy darab kenyérből áll, addig a városi népkonyhákból csak elvétve kapnak a vendégek húst, hiszen ott elsősorban főzelék- és tésztaféle az ebéd, ami a magasabb kalóriatartalma ellenére is olcsóbb.¹⁷

¹⁶ A *Fővárosi Közlöny* a háború elején rendszeresen ismertette a népkonyhák menüsorát. Eszerint az általános közjótékonyági egyesületek által fenntartott városi népkonyhákban egységes, hetente ismétlődő étlap volt. Hétfő: babfőzelék, káposztás kocka, kedd: burgonyafőzelék, túros metélt, szerda: lencsefőzelék, gránátos tészta, csütörtök: savanyútüdő gombóccal, darás metélt, péntek: borsófőzelék, sodrott burgonyatészta, szombat: paradicsomleves csipetkével, kukoricakása sült szalonnával, vasárnap: gulyásleves, tojásos galuska (a leves és főzelék itt fél liter, a tészták 4 dl, valamint 15 dkg kenyér). *FK*, 1914/68. (10. 09.) Melléklet. 8–9.; *FK*, 1914/65. (09. 18.) 2500.; *FK*, 1914/61. (08. 21.) 2385.

¹⁷ Somogyi nem volt rest, és a tanulmányához maga vette a mintát. A jótékonyági népkonyhában aznap 572 kalóriát tartalmazó ebédet kapott rizses húslevesből és hússal felszolgált burgonyafőzelékből kenyérrel, ami a jótékony népkonyháknak 100 kalóriánként 3,7 fillérjébe került. A városi népkonyhákban pedig babfőzelék és túros csusza volt az ebéd 1415 kalória összértékben, amelynek a 100 kalóriára eső ára 1,4 fillért tett ki. „[...] az ebéd általában napi szükségletünk felét öleli fel, tehát célszerű 1200 kalória tápláléértékkel bírnia [...] a hűsbázisra épített népkonyhai ebéd csak fele annyi tápláléértéket nyújt a szükségeshez képest [...]” SOMOGYI Mihály: Táplálkozási reform a háborúban. *Huszádik Század*, 1914. 205–208., 206., 208.

A legtöbb népkonyhában, ahol a főzést és az ételek kiosztását ingyenesen végezték a jótékony hölgyek, az önköltségi ár meghaladta a 30-40 fillért (a polgári étkezőkben akár az 1 koronát is).¹⁸ A népkonyhák egységesítését zászlajára tűző Népélelmező Szakosztály ezen a helyzeten is segíteni próbált, amikor az észszerű takarékoság elvét kiemelve, norma étlapokat állított össze.¹⁹

A fokozódó drágaság miatt még a térítéses étkezők is csak a valós költségek kétharmadát, majd annyit sem fizettek az ellátásért, vagyis a társadalmi jótékonyosság a háború előrehaladtával egyre nagyobb terhet cipelt a vállán, és hosszú távon, hiszen az egyesületi népkonyhák igyekeztek most már az év hosszabb szakaszán ellátni a feladatot.²⁰ Éppen ezért az állam is megkezdte az egyesületi népkonyhák segélyezését, az úgynevezett új (hadi) jövedelemadóból, de az ebből származó összegek²¹ meg sem közelítették a szükséges mértéket. A közvélemény pedig egyre kevésbé volt a viszonyokkal elégedett, ami a népkonyhák megítélésében is megmutatkozott. „A társadalomnak a sok haszontalan alap gyűjtések helyett ugyanis a legfőbb jótékonyossági kötelessége az lett volna: városrészenként tisztességes népkonyhákat létesíteni, télre, nyárra egyformán. A népkonyha hölgyek azt fogják mondani, nagy drágaság van, nem lehet népkonyhát fenntartani – háború van – álljanak a fazék mellé és örüljenek, hogy Magyarországon hála Istennek van mi mellé állni.”²²

¹⁸ FK, 1914/68. (10. 09.) Melléklet. 8–9.

¹⁹ Emellett tápértékszámításokkal és költségirányzatok elkészítésével is segítette a népkonyhák működését, melyek a Népszálló és a Népház konyháinak tapasztalatain alapultak. FK, 1916/16. (03. 24.) Melléklet. 5.

²⁰ FK, 1915/22. (04. 23.) Melléklet. 6.

²¹ A főváros havonta 6666 koronát kapott az összes népkonyhát fenntartó egyesülete támogatására az államtól, amit utána a népétkeztető egyesületek között, teljesítményük alapján osztott szét. Ez azt jelentené, hogy napi szinten valamivel több, mint 1100 ebéd értékét utalta át az állam a városnak 20 filléres (az önköltségi árnak ekkor már nem egészen megfelelő) áron számolva. FK, 1915/22. (04. 23.) Melléklet. 6.

²² FENYES László: A posta-ennivaló. *Az Est*, 1915. június 13.

A magán alapítású ingyenkonyhák

A magánszemélyek által felállított népkonyhák közül a legismertebb Weiss Manfréd népkonyhája volt, amely a VI. kerületben, a Váci út 89. alatti²³ elemi iskola tornatermében,²⁴ 1914. augusztus 30-án kezdte meg a működését, és a világháború teljes ideje alatt, egész évben üzemelt, napi 1000-1400 adagot, később pedig már 2000-et is osztva.²⁵ A főzőkonyha egy 200 m²-es óriási, 10 darab 300 literes beépített üsttel felszerelt terem volt. Az ételek kiszolgálásánál az volt az alapelv, hogy egy-egy adag olyan bőséges legyen, hogy abból a rászorultak a vacsorárávalót is ki tudják gazdálkodni. A félliteres adagokhoz minden alkalommal 15 dkg helyben sült kenyér és bónuszként 25-30 dkg súlyú hurka is járt. Ebben, azaz az átlagos népkonyháknál a munkásréteg számára is jobb étkezést biztosító ellátásban, 1915 januárjától valamennyivel csökkent a kiszolgált tészták aránya az életbe lépő új szabályrendelet következtében, illetve nyárra a 800 kg-ot kitevő zsigerféléségek felhasználásából készült, napi 1500-1600 darabot kitevő hurka²⁶ is eltűnt az ajánlatból.

²³ Ma a Károlyi Mihály Fővárosi Gyakorló Kéttannyelvű Közgazdasági Szakközépiskola épülete, XIII. ker. Váci út 87.

²⁴ Az érem másik oldala: A *Népszava* egy aggódó angyalföldi édesapa levelét közölve azt a kérdést tette fel, hogy ennek a végtelenül gazdag és szociális bajok iránt érzékkel bíró úrnak miért pont egy iskola tornatermét kellett lefoglalnia, holott biztosan telt volna még egy külön barakkra a vagyonából. Arról nem is beszélve, hogy sem a rothadó krumpli szaga, sem pedig a „szegény és nem éppen tisztaságkedvelő egyén bejárása” sem kedvező az iskola egészségügyére. A jótékonykodás kiegészítése. *Népszava*, 1915. augusztus 22. – Hát ha még arra is emlékezett volna a lap, hogy Weisséknek nem ez volt az első kacérkodása a tömegétkeztetéssel. 1886-ban a régi hírhedt mulató, az Újvilág épületét évi 600 forintért kínálták bérbevétele népkonyhai célokra a városnak, akkor, amikor a legtöbb új népkonyha ingyenes helyfelajánlás mellett jutott a városlakók rendelkezésére. Az Új Világ vége. *Pesti Hírlap*, 1886. július 17.

²⁵ FK, 1916/16. (03. 24.) Melléklet. 5.

²⁶ A hurka tüdőből készült, melyet még melegen hoztak el a vágóhídról. Miután tudjuk, hogy Weiss nagy szerepet játszott a katonaság konzervekkel való ellátásában, ezért ez feltehetően annak a mellékterméke volt, amelynek értékesítése egyébként komoly fejtörést okozott a vállalatnak. Weiss Manfréd levele a tanácshoz, BFL VI. 1407/b. 102109/1914-VIII. sz., 369/1914-VIII. sz. A hús fogyasztást korlátozó rendeletekről bővebben lásd: UMBRAI Laura: Mit evett Budapest? A főváros élelmézőpolitikájának kialakulása és működése az első világháború éveiben. In: EGRY Gábor–KABA Eszter (szerk.): *1916. A for-*

Eközben a leves állandó összetevővé válva kiszorította a tésztát vagy a főzeléket a napi menüből.²⁷

A Weiss-konyha első évéről készített beszámolóban egy nagyon fontos, minden, a háború és már az azt megelőző évtizedekben – a segítség jelszava alatt – alapított jótékonyági intézményt jellemző alapelv is jól kirajzolódik. Ez pedig a hangsúlyozott figyelem arra, hogy „a szegényekkel közvetlenül érintkező személyzet az intelligencia köréből kerüljön ki, mert az azokkal való szelíd és szeretetteljes bánásmód a jótékonyág egyik kelléke”. Emiatt az összes olyan feladatot, mint az utalványellenőrzést, a tálalást, rendfenntartást az iskola tanszemélyzete a hét minden napján „társadalmi munkában” vállalta. Weiss Manfréd a pékműhelyben 3 sütőlegényt foglalkoztatott, a hurkakészítésnél 3 hentessegédet, a konyhai teendők elvégzésére pedig 12 főzőnőt és egy vezető szakácsnőt. Ők délutánonként a másnapi fogásokat (krumplipucolás stb.) készítették elő. A rakárt „mint a háziasszonyi teendők felelőse” az igazgató felesége kezelte, ugyanakkor ő irányította a keze alatt dolgozó (takarító és mosó) munkásnőket is.

A VI. kerületi Weiss-konyhában, a budapesti segélyezési rendszerhez illeszkedve, azok az V. és VI. kerületi rászorultak kaphattak ebédet, akik egy hónapi ellátásra jogosító utalványt hoztak az illetékes előjáráságtól. Mellettük alkalmanként 60-70 munkanélkülinek is jutott étel (akár még utalvány nélkül is), valamint rendszeresen kiosztották a maradékot az arra je-

---

dulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 267–301., 289–290.

²⁷ Az első fél év étlapján is megfigyelhető a többi népkonyha gyakorlatához való alkalmazkodás: hétfő: babfőzelék, káposztás kocka, kenyér, kedd: burgonyafőzelék, túrós metélt, hurka, kenyér, szerda: savanyútüdő, gránátos tészta, hurka, kenyér, csütörtök: kelkáposzta-főzelék, túrós lepény, hurka, kenyér, péntek: borsófőzelék, darás metélt, hurka, kenyér, szombat: paradicsomleves, tüdőkása, hurka, kenyér, vasárnap: gulyásleves, mákos kalács, hurka, kenyér. Az újabb étlap szerint pedig: hétfő: bableves, kukoricakása, kenyér, kedd: burgonyaleves, paprikástarhonya, kenyér, szerda: rizsleves, babfőzelék, kenyér, csütörtök: tarhonyaleves, kelkáposzta-főzelék, kenyér, péntek: árpa-kásaleves, burgonyafőzelék, szombat: rizsleves, tökkáposzta-főzelék, kenyér, vasárnap: csontleves, rizses hús, mákos kalács, kenyér.

lentkezők között, így az ellátottak valós száma a napi 2000 főt is elérhette.²⁸

A kerület másik híres ételosztója a báró Groedel Hermann és nejenek, a Váci út 69. alatt,²⁹ a régi szivattyúgyárak telkén, 1914. augusztus 12-én megnyitott, „a Gyors Segítség Augusztalapja számára felajánlott népkonyha. Hatszáz szegény ember kapott ízletes, kiadós ebédet, de a jólelkű báró fokozatosan ezer emberre óhajtja kiegészíteni a népkonyha berendezését.”³⁰

Weiss Manfréd mellett veje, Mautner Alfréd édesapjával, Ödönnel együtt szintén ismert népkonyhafenntartó volt. Előbb a VII. kerületi Rottenbiller utca 33. alatt, majd az Izabella utcában, Weiss Elza vezetésével működő konyhájából egész éven át napi 300-400 főt ételmeztek. Rajtuk kívül báró Kohner Adolf dr. és neje³¹ napi 700-750 főre főzettek, és azt az Aréna utca 16. alatti iskola helyiségében működtetett vacsoráztató intézetükben szolgálták fel.³²

Az egyleti jótékonyági népkonyhák

Bár működésük tekintetében a magánfenntartású népkonyhákhoz képest nem sok újdonságot láthatunk az egyleti népkonyháknál, mégis érdemes a témával külön foglalkozni. Ezek többsége már a világháború előtt is fontos szerepet töltött be a rászorultak étkeztetésében. Az egyleti népkonyhák közül a

²⁸ Emellett 200 iskolás gyereket is ellátott, ami szintén része volt sok népkonyha feladatának. Izabella királyi hercegnő látogatásai. *Budapesti Hírlap*, 1918. szeptember 27.

²⁹ Ma a Váci úton a Magyar Államkincstár Budapesti és Pest Megyei Igazgatóságának épülete előtti tér.

³⁰ A segítő akció. *Budapesti Hírlap*, 1914. augusztus 20.

³¹ *FK*, 1915/38. (06. 11.) Melléklet. 1–2.; *FK*, 1916/64. (11. 24.) Melléklet. 2.

³² A népkonyha vezetője ez esetben is az iskola igazgatója volt, a konyhát pedig felesége, Kovács Miksáné irányította, míg a vacsorák kiosztásánál minden nap segédkezett a báróné, illetve napi váltásban 5-5 jótékony hölgy, valamint a Damjanich utcai iskola cserkészzei. Kohner Adolf jóvoltából rendszeresen 100 rászorult nyersélelmiszer-segélyt is kapott. A Dózsa György út és Jobbágy utca sarkán található épület ma is áll. Akkoriban a Százház adta a közvetlen szomszédságát. *FK*, 1916/18. (04. 07.) 3. melléklet. 3., Cserkészzet. *Budapesti Hírlap*, 1915. április 3.

felekezetiiek tisztán a társadalmi jótékonyásra támaszkodtak. A kerületi előljáróságokkal személyileg és szervezetileg is összefonódó, a közjótékonyági feladatot a várostól átvállaló és így népkonyhát is fenntartó egyesületek pedig a hatóság kezdeményezésére jöttek létre. Ez utóbbi csoportba tartoznak az általános közjótékonyági egyesületek és a világháború kitörésével megalakuló, a közgyámi körzetekre támaszkodó helyi segítő bizottságok is.

Tudunk persze itt is lelkes magánszemélyekről, akik szervezett háttér nélkül, de a közgyámi körzetekhez kapcsolódva, saját gyűjtőtevékenységük eredményeként tartottak fenn népkonyhát vagy polgári étkezőhelyeket. Ezek közé tartozott a Retek utca 14. alatt, majd a Marczibányi tér 1. alatti iskolába áthelyezett, egész évben üzemelő II. kerületi Polgári Népkonyha.³³

A felekezeti népkonyhák közül a legnagyobb múltra az 1866-ban megalapított Pesti Izraelita Nőegylet tekinthet vissza. Ez létesítette a város első állandó népkonyháját, amely megnyitása óta egészen az 1910-es évekig, az év minden napján megszakítás nélkül működött a Dob utca 57. alatt. Itt, felekezeti különbségek nélkül, a háborús években napi 1000-1200 személynek adtak ebédet jóval az önköltségi árak alatt.³⁴ A 20 filléres árhoz ugyanis, mindenféle emelés nélkül, a többi jótékonyági intézethez képest is tovább ragaszkodtak. A „költségtérítéses” vendégek mellé még további 200-250 főnyi ingyenesen ellátott is csatlakozhatott, illetőleg a VI. kerületi előljáróság havonta további 3000 ingyenes ebédutalványt is kapott a Nőegylettől,

³³ Kovács Béláné úrnő által 1914. szeptember 28. óta fenntartott népkonyhában naponta 70-300 főt láttak el, valamint élelmeztek a Gyermekbarátok Egylete által a térség 10 iskolájából ideküldött 200-300 iskolást is. *FK*, 1915/31. (06. 18.) Melléklet. 17.; *FK*, 1916/5. (01. 21.) Melléklet. 4. – Zavaró lehet itt a polgári népkonyha elnevezés. A polgári jelző ebben az esetben nem a konyha minőségére, hanem sokkal inkább a 19. századi előzményekre, annak kezdeményezőjére, fenntartójára utal.

³⁴ 1915 őszére a korábbi 20 filléres jegyek már mindenhol megdrágultak, a legtöbb kerületi népkonyhában 40 fillér volt az ár, a Haller utcai egyesületi népkonyhában pedig bevezették a 36 filléres nagy adag árat és a 16 filléres kis adagot, ami a korábbi gyerekadagnak felelhetett meg.

melyet azután a város a belátása szerint tudott kiadni rászorultjai megsegítésére.³⁵

Hasonló feladatot látott el az „Uránia” Országos Nővédő Egyesület is. Ez egyébként a főváros által átengedett Dob utca 85. alatti iskolaépületben egy gyümölcs-, főzelékfeldolgozó és szárított tésztaneműket készítő foglalkoztató műhelyt is fenntartott, mely nemcsak munkával és étellel segélyezte a rászorultakat, hanem a napközi otthonában az ott dolgozók gyermekeinek ellátásáról is gondoskodott.³⁶

A polgárság ebédje

A háború elhúzódásával az úri középosztály is egyre jobban rászorult a társadalmi segítségre. A különböző jótékonsági szervezetek már a háború legelejétől kezdve tartottak fenn polgári étkezőket, amelyeket Úri vagy Szegény Asztaloknak is neveztek.³⁷ Ezekben a közgyámi ajánlás függvényében teljesen ingyen, vagy kedvezményesen, 50-60 fillér befizetése mellett étkezhetek a rászorultak.³⁸ Ilyen, külön a polgárság számára fenntartott étkezőhely volt az V. kerületben a Királyi Pál utca 20., valamint a VII. kerület Huszár utca 8. alatti iskolában az

³⁵ FK, 1915/11. (02. 26.) Melléklet. 2.

³⁶ Ez a teljes körű, a modern szociálpolitikai elvnek megfelelő jótékonsági szerepvállalás a nagyobb közjótékonsági és felekezeti egyleteket egyaránt jellemezte, mint például az említett Urániát, a Pesti Izraelita Nőegyletet, a VIII. Kerületi Általános Közjótékonsági Egyesületet, az O.M.I.K.E.-t (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület), vagy részlegesen a Szociális Missziótársulatot. FK, 1914/70. (10. 23.) 1. melléklet. 10.

³⁷ A polgárság étellemezési problémájának kérdését már 1901-ben felvetette a Magántisztviselők Országos Szövetsége, amikor sorsjátékot szervezett a nyomorgó magántisztviselők megsegítésére, akik nem mernek népkonyhákba vagy kenyérosztó társaságokhoz elmenni, ugyanis attól tartanak, hogy „jövőben való boldogulásuk jut ez által veszendőbe [...] A fővárosban és vidéken is száz és száz magántisztviselő nyomorog állás nélkül és a szégyenérzet által visszatartva, nem igen veszi igénybe az emberbaráti szeretet adományait.” FK, 1915/4. (01. 22.) Melléklet. 4.; FK, 1915/38. (07. 23.) Melléklet. 4.; *Budapesti Hírlap*, 1901. január 30.

³⁸ Például a Damjanich úti háztartási iskolában, ahol több száz rászorult intelligens szegényt láttak el 60 filléres ebédrel. FK, 1914/73. (11. 13.) 2769.; FK, 1914/68. (10. 09.) Melléklet. 10.

Általános Közjótékonyági Egyesület alkoholmentes vendéglője,³⁹ de hasonló feladatot látott el az „Uránia” Országos Nővédő Egyesület is, melynek Dob utcai polgári étkezőjében naponta 200 fő talált ellátást.⁴⁰

Bár a rászorult polgárság a korabeli viszonyokhoz képest kitűnő ellátást kaphatott ezeken az étkezőhelyeken, mégis az volt az általános tapasztalat, hogy a középréteghez tartozó szűkölködők, rászorultságuk ellenére, jobbára elkerülték ezeket az éttermeket. Távoll tartotta őket egyrészt az alamizsnajellegű segélyek elfogadása, illetőleg a nyilvános étkezés a „társadalmi állásukhoz képest rangon aluli primitív kivitelű konyhákon”. Ezért, ha el is fogadták az alamizsnaként megélt segélyt, a helyben étkezés helyett inkább a hazavihető ebéd mellett tették le a voksukat.⁴¹

Az egyletek Diák Asztalokat is fenntartottak. Alapvetően erre, tehát diákélelmezési célra alakult az O.M.I.K.E. Mensa Akademiája is.⁴² „A Rákóczi út 17. sz. ház emeletén vannak az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület Menzájának a helyiségei. A diákasztal, melynek Dirsztay Béla

³⁹ Az egyesület ugyanis élharcosa az alkoholizmussal szembeni mozgalomnak.

⁴⁰ Az 1916-os közgyámi ajánlás szerint „A Mensa Rákóczi út 17. sz. jobb szegénysorsú családoknak valláskülönbség nélkül ingyenes jó ebédet ad, és ugyancsak ott osztanak havi egyszer nyers élelmiszercikket is olyan szegények részére, kik ebédsegélyben nem részesülnek.” De ilyen működött már 1913 óta: „a minap megalakult az Ortodox Zsidó Népasztal egyesület, Wesselényi utca 13. félemelet, ahol 60 fillérért egy polgári menzán ehét terített asztal mellett vendéglői kiszolgálással három fogásos, szigorúan rituális kosztot. Az egyetemi polgárok részére külön terem van.” HANVAI Sándor: Budapest háborús jótékonyága. *Városi Szemle*, 1915. 121–156., 145.; *FK*, 1916/28. (06. 02.) Melléklet. 4.; Polgári Menza. *Pesti Napló*, 1913. november 9.; Népkönyha. *Pesti Hírlap*, 1914. augusztus 2.

⁴¹ Voltak, akik szeméremből még ezt sem fogadták el, segítségükre a jótékonyági intézetek rendes vendéglőkben fizettek számukra elő. Így tett például a Terézvárosi Segélyalap. *FK*, 1915/20. (04. 09.) 2. melléklet. 1.

⁴² Az O.M.I.K.E. menzája a népkonyhákhoz hasonlóan csak az év bizonyos időszakában üzemelt. Mivel ez alapvetően diákmenza volt, ezért az a tanítási időhöz igazította a nyitva tartását. Az 1918. októberi 8-i megnyitásakor például 350 egyetemi hallgatót és 100 középiskolás étkeztetését vállalta el a tanév. A diákok használhatták az intézmény könyvtárát is, és igény szerint, a nappali ott-tartózkodást követően, akár vacsorában is részesülhettek. Az OMKE [sic!] menza nyitása. *Az Újság*, 1918. október 9.; Omike Mensa Akademiájának népkonyhája. *Budapesti Hírlap*, 1914. augusztus 20.

báró a vezetője és elnöke, a háború kitörése óta egész sereg jótékony intézménnyel bővült [...] főleg Kohner Ágostonné tette lehetővé [...] a népkonyhában Domony Móriczné és Kornfeld Pálné báróné naponként kétszázhusz ebédet osztanak ki személyesen és a maguk költségére, a katonaszobában 100 lábadózó katonát vendégelnek meg, Fellner Henrikné és Neumann Károlyné száz szemérmes szegényt látnak vendégül ebédre. A menekültek szobájában nyolcvan menekült, a menzán pedig 300 diák étkezik vallás különbség nélkül”, valamint nyersélemiszer-osztót is tartott fenn az egyesület.⁴³

Ugyanakkor meg kell említeni a VIII. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesületnek az előjárósági épületben elhelyezett népkonyhájában működő diákasztalát is: „ez talán az egész fővárosban az egyetlen hely, ahol olcsóbb a háborúban a koszt (igaz, hogy sokkal kevesebb is), mint a békében volt. Azelőtt ugyanis 40 fillérért adtak levest, húst főzelékkel, és tésztát. Most csak 20 fillérbe kerül a jegy, amelyért levest és főzeléket egy parányi hússal szolgáltatnak ki.”⁴⁴

„A lövészárkok lakói egyazon edényből kapják a menázsit”,⁴⁵ avagy jogosak-e a társadalmi megkülönböztetések a népétkeztetésben?

A baloldali sajtóban, elsősorban német hatásra, 1916-ra éleledik ki igazán a jótékonyaságon alapuló társadalompolitika kritikája. „A jótékonyaság, a szegénysegélyezés: szegénységi bizonyítvány, amelyet ez az isteni rendelésen alapuló társadalom magáról kiállít [...] Itt milliók és milliók hiába dolgoznak, vagy akarnak dolgozni mégis nyomorogniuk kell, [...] szorongani, és egészségtelen táplálékkal kénytelenek beérni, rongyoskodnak, piszokban tengődnek [...] mindezeknek a beismerését, tehát ennek a társadalmi rendnek a borzalmas rosszaságát jelenti a

⁴³ Hazafias áldozatkészség. *Budapesti Hírlap*, 1915. január 26.

⁴⁴ Az I. Kerületi Általános Közjótékonyági Egylet is tartott fenn Diákasztalt, ahol a „budai pedagógiumi hallgatók 40 fillérért három fogásos ebédet kapnak”. A szegények ellátása. *Budapesti Hírlap*, 1914. november 14.

⁴⁵ B-n.: A hadikonyhák intézménye Németországban. *Népszava*, 1916. június 16.

jótekonyság. Ezért a szociáldemokrácia a mai társadalmi rendszer alapjának megváltoztatásával akarja az emberi nyomorúságot megszüntetni”, vagyis hatóságilag szervezett és irányított jótekonyságra lenne szükség.⁴⁶

A *Népszava*, hogy bemutassa, az igazságos világrendben egy aktuális probléma: a népétkeztetés milyen kitűnő megoldást nyerhetne, a hamburgi hadikonyharendszert hozza fel példaként. „Nálunk, sajnos az összes ideirányuló tevékenység magán hordta a tehetetlenség bélyegét. Közös konyhát a kisjövedelműek olcsó és lehetőleg jó élelmezése céljából Budapesten is létesítettek,⁴⁷ ez azonban a legteljesebb ismeretlenség homályában áll, ha ugyan még áll.” Bezzeg Németországban, így a *Népszava*, a kezdeti nehézségek ellenére is megvalósult a cél. Ki emlékszik már a háború elején az akkori hadikonyhák fiaskójára,⁴⁸ amikor az elhibázott önköltségen alapuló koncepció okán, azok sem voltak képesek az olcsó árért elégséges tápanyagot tartalmazó ételt előállítani. Ekkor azonban a német állam a városi népkonyhák segítségére sietett. A hadsegélyező hivatal anyagi támogatásának eredményeként, és a szervezett munkásság hathatós bekapcsolódásának hála,⁴⁹ mára már

⁴⁶ A székesfőváros népjóléti igazgatása. *Népszava*, 1916. június 9.

⁴⁷ Nem egyértelmű, hogy melyik közös konyhára gondol a szerző, az Erzsébetvárosi Általános Közjótékonyági Egyesületnek a Wesselényi utcai iskolában felállított, de csak a háború első hónapjaiban működő főzőhelyére, vagy a szintén 1914-es kezdeményezésű, a sajtóban sokat emlegetett, fővárosi Központi Konyhára, ami viszont csak 1918-ban nyitja meg kapuját. Mindenesetre érződik, a cikk írója korántsem mozog otthonosan a budapesti népkonyhák világában.

⁴⁸ Az akkori ellátás mibenlétéről *Az Est* hasábjairól szerezhetett az olvasó információkat: „csodálatos az a segítség, amit a német szociális gondoskodás nyújt. Itt nem csak gyűjtésről van szó, itt az embereket nem csak zaklatják folytonosan a gyűjtőpersellyel [...] minden a legtökéletesebb [...] új népkonyhák, olcsó ebédek [...] Németország erejét és hatalmát soha belső szociális elégedetlenség nem fogja megtörni”. Berlin a háború napjaiban. *Az Est*, 1914. szeptember 21. 3. „Ebéd két fillérért. Ezt a csodálatos olcsóságot a berlini szegényemberek számára találták ki [...] egy tányér kakaót és egy nagy darab kenyert. Két fillérért ez is elég.” Ebéd két fillérért. *Az Est*, 1914. november 11.

⁴⁹ A cikk szerint ez utóbbi két megbízottja az ételek megválasztásánál közreműködik, valamint a polgári és proletárasszonyok közös együttműködése folytán a konyhák jó ellenőrzése is biztosított. A szervezetek sok konyhában a rend fönntartása érdekében és az ételek kiosztásához erre szíveségből vállalt-

húst is tartalmazó, kitűnő meleg ételt biztosítanak, mindössze a bekerülési ár feléért a lakosságnak. Hamburgban 78 hadikonyha működik ezen az elven, melyek mellett étkezőhelyiségeket is kialakítottak [...] A cikk szerzője ezután jut el, továbbra is a hamburgi példát elemezve, a végkövetkeztetésig: „Mivel a hadikonyhák a lakosság mindazon tagjai részére létesültek, akik a mai csekély jövedelmükből rendszeren megélni nem tudnak, és mivel a konyhákra a háború után föltétlenül szükség lesz, a hadikonyhák intézményével, mint állandó berendezéssel kell foglalkozni. A lakosság kevésbé vagyonos rétegeinek olykép kell a háborúban áldozatokat hozni, hogy korlátozza az igényeit, s a tömegek ételmével kell megelégedniük. A középosztály bizonyos körei, akik jövedelmükből a háború előtt megszokott módon nem élhetnek és azt képzelik, hogy részükről »lealacsonyodás« lenne, ha a proletártömegekkel együtt látogatnák a konyhákat, mozgalmat indítottak egy, a középosztály részére föllábitandó konyha érdekében, ahol [...] jobban főznek, valamivel drágábban. Az ilyen konyhának létesítésével valóban alalmazsnává süllyedne a hadikonyhák intézménye. Természetes, hogy az ilyen megkülönböztető föllábitás ellen, a munkásság leghatározottabban tiltakozott és erélyesen állást foglalt minden megkülönböztetővel szemben, mivel az csak a már meglévő tömegélelmezés rovására valósítható meg, másrészt pedig az osztálykülönbséget semmivel sem igazolható jogosultságát tenné rikitóbbá. A lövészárkok lakói tekintet nélkül a háború előtti állapotukra, egyazon edényből kapják a menázsit. Nem jut eszébe egynek sem szégyenkezni annak silány vagy közös volta miatt. Az otthonmaradottak nyugodtan gyakorolhatják a kintlévők jó példáját, anélkül, hogy értékükből egy makulányit is veszítenének [...] az élelmezés kérdése igazán helyesen megoldva akkor lenne, ha mindenki közös konyhából élelmeztetnék, Hamburgban még nem tartanak ott, [...] de elismerésre méltó eredmény, ha egy város összlakosságának 20%-át közös konyhából élelmezik.”⁵⁰

---

köző bizalmi férfiakat állítottak, akik az esetleges panaszokat is fölvetették. B-n.: A hadikonyhák intézménye Németországban. *Népszava*, I. m.

⁵⁰ Uo.

Berlinből is sorra jönnek a hírek az újabb hadikonyhák beüzemeléséről. 1916 augusztusában éppen az ötödik ilyen nyitják meg a német fővárosban, „amelyben naponta 40 700 liter ételt főznek. Ennek az üzemnek 68 üstje van [...] amiben 600 liter levest főznek egyszerre meg. A hadikonyhán gőz és villany erőre berendezett gépek mossák és vágdalják a húst, a főzeléket és burgonyát.”⁵¹

Érdekes azonban, hogy a témával foglalkozó, a polgárság szemléletét tükröző kiadvány is megemlíti az egyenlőség elvének megvalósulását a német hadikonyharendszerrel méltatva, de mintha ellentétes előjellel tenné: a világháború előtt is már működtetett „népkonyha viszont nem keresett hely. Az emberek nem szeretik, ha önmaguknak kell kiszolgáltatásukról gondoskodni. Azután a munkásnép, amely eddig állandó vendége volt, részben megfogyott, részben pedig – jobb kereset révén – nem érzi magát oly szegénynek, hogy a népkonyhára kell szorulnia”.⁵² Persze ettől azért akadt vendége bőven a népkonyhának is, sőt még a gulyáságyúk is nagy közkedveltségnek örvendtek Berlin munkásnegyedeiben,⁵³ de az is tény, hogy a legkedveltebb valóban az új hadikonyha lehetett.

⁵¹ Tömegélelmezés. *Népszava*, 1916. augusztus 22. – Németországban a tömegétkeztetés rendszere elviekben valóban jobban szervezett volt, mint nálunk. Ennek sok oka van (erre írásunk végén térünk ki), de az egyik mindenképpen az, hogy az ekkoriban felállított közélelmezési hivatalnak köszönhetően a német városok már ekkor olcsóbban vásárolhattak a piaci áraknál. A város pedig ezzel az élelmiszerral tudta támogatni a társadalmi jótékonyt, vagyis a Verein für Volksküchen közreműködésével az ekkoriban az alsó középosztály számára felállított (Mittelstandsküchének nevezett) étkezőcsarnokait és a társadalom legalsóbb rétegei számára már a világháború előtt is működtetett népkonyhákat. A sajtóból megismerhető német rendszer egyébként még az elnevezéseiben is hasonlított a Magyarországon csak a világháború utolsó évében meghonosított hadikonyharendszerhez.

⁵² Az írást nem megnevezett berlini lapból veszi át: *A világháború képes krónikája*. 1916/101. 315–317., de saját levelezőjére hivatkozva, szinte ugyanezzel a tartalommal közli a *Budapesti Hírlap* is a cikket. *Budapesti Hírlap*, 1916. június 4.

⁵³ Igaz, 1916-ra a berlini hatóságok már szívesen szabadultak volna a tömegjelenetek kiváltására alkalmas utcai népétkeztetési formától. Belinda J. DAVIS: *Food, Politics, and Everyday Life in World War I Berlin*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, London, 2000. 139.

„A barátságos helyiség első percben valami szerényebb vendéglő impresszióját kelti, csak azután tűnik szembe az egyre nyitogatott ajtók, viaszkos vászonnal behúzott falak, asztalok, kasszák felírása: Mittelstandsküche [...] Mint elnevezésük is mutatja, tulajdonképpen a dolgozó középosztály számára nyíltak, lassanként azonban az utcai élelmezést lekicsinylő, tehetősebb iparosodó munkáskaszt is beléjük olvadt, megteremtve ezáltal egy bizonyos izoláltságot, különbséget, fokozatot a konyhák »előkelősége« terén [...] Ezt kellene nálunk is megtanulni: organizációt és összetartást, különben szétesik a jótékonyság minden aránylánca [...] persze csak a munkásság számára, mert az arisztokratikusabb dolgozó osztály, kishivatalnokok, tisztviselők, kalaposan koplaló elárusító- és irodakisasszonyok aligha szánnák el magukat a hatósági asztalokig. Ehhez túl sok bennük a speciális magyar álszemérem, s túl kevés a szintén speciális német realitás.»⁵⁴

A német hadikonyhakérdést hazai vetületében tárgyaló magyar cikkeket olvasva azonban vajmi keveset tudhatott meg a korabeli olvasó a valós helyzetről. Berlinre különösen igaz volt, hogy az élelmiszer-biztosítás terén elsőbbséget élvezett a hadsereg, majd a hadiiparban dolgozók, és csak utánuk következett a lakosság ellátásának biztosítása. Erre azonban, bár határozottan volt szándék, nem maradt keret, hiszen 1916-ra már az élelmiszerjegyek ellenében sem tudták kiszolgálni az üzletek a lakosságot. A társadalmi jótékonyság már jóval a világháború előtt kiépítette a maga népkonyharendszerét Berlinben is, ezzel kapcsolatban a lakosság, annak alamizsnajellege és a német tradíciókban szintén fontos szerepet játszó, a családi tűzhely eszményéhez a munkásság körében is jól kimutatható ragaszkodása okán, rossz emlékeket őrzött.⁵⁵ A növekvő közéleti problémák miatt, a Háborús Élelmezési Hivatal (KEA) égisze alatt, 1916 nyarán indították be a cikkekben em-

⁵⁴ MEGYERY Ella: Kis séták Berlin asztalai körül. *Pesti Napló*, 1916. szeptember 16.

⁵⁵ Ezeket hivatalosan is leveskonyháknak nevezték, vagyis az itt kapott ellátás meg sem közelítette a budapesti népkonyháknak a rászorultaknak jutó élelmezés minőségét. Belinda J. DAVIS: I. m. 138.

lített hadikonyharendszert, amely tényleg hatalmas kapacitással állt az emberek rendelkezésére. A lakosság azonban a fenti ellenérzés miatt ezeket sem látogatta nagy számban.⁵⁶ A hatóságoknak két megoldás között kellett választania. Vagy bevezetik, jelentős társadalmi felzúdulást kockáztatva, a *Népszava* által sugallt teljes ellenőrzés mellett a valódi, a társadalom minden rétegére kiterjedő tömegétkeztetési rendszert, vagy a lakossági ellátásra még meglévő korlátozott erőket átcsoportosítják a hadiiparban dolgozók gyári kantinejainak feljavítására. Ezek az éttermek ugyanis jóval nagyobb kedveltségnek örvendtek, hiszen az ottani különleges ellátás a megbecsülés érzetét keltette a munkásságban.⁵⁷ Végül ez utóbbi terv megvalósítása mellett döntöttek, magára hagyva a hadiiparon kívül rekedt lakosság millióját. A hadikonyhák ekkorra már csak a gyermekélelmezésben vállaltak nagyobb szerepet, a lakosság fennmaradó része pedig, irreális terheket vállalva, a feketepiacról szerezte be az élelmiszert.⁵⁸

A magyar sajtóban dicsőített hadikonyharendszer 1916 végére tehát praktikusán megbukott, a „speciális német realitás” nem tudta legyőzni az önérzetet, még az intézmények mellett kifejtett nagy erejű propaganda ellenére sem. A hazai baloldali sajtóban is emlegetett egyenlő elosztás elve és a mindenkire kiterjedő közös étkezés eszméje azonban a német lakosságban élesen rögzült, ami egyre szélesedő tömegekben változtatta meg a társadalmi rendszerről és annak stabilitásáról alkotott korábbi képüket.

A budapesti Középponti Konyhák története

Bár a hagyományos népkonyhákat úgy kell elképzelnünk, hogy bennük a rászorultaknak a helyszínen főzik meg az ebédet, kel-

⁵⁶ 1916 júniusában még csak napi 6400 látogatója van, míg decemberben, a nagy élelemhiány idején is csak 80 000 ebédet szolgál ki az egyébként félmillió kapacitásra tervezett rendszer. Belinda J. DAVIS: I. m. 142–143., 148.

⁵⁷ Uo. 156–157.

⁵⁸ Uo. 158.

lő szervezettség és gazdasági háttér esetén, mint ahogy azt a német mellett számtalan, a magyar sajtóban rendszeresen közölt külföldi példa is igazolta az olvasók számára, a rendszer nagy közös főzőkonyhák és kisebb elosztóhelyek működtetése formájában lehetett a leggazdaságosabb. Ennek kialakításának ötlete már Budapesten is korábban megfogant.⁵⁹ A nagy Középponti Konyha 1914-es tervezésekor a főváros már rendelkezett saját konyhatapasztalatokkal, ugyanis mind a Vág utcai Népházban,⁶⁰ mind pedig az Aréna úti Népszállóban üzemelt egy, a környék intézményeit is ellátó központi konyha.

A működését az Aréna út 150–152. alatt 1912-ben megkezdő Népszálló a világháború éveiben a népétkeztetésben egyébként is fontos tényező volt. Ez a Terézvárosi Általános Közjótékonyági Egyesület által üzemeltetett konyha nemcsak a Városházi Étkezőt és 1916-tól a Fővárosi Diákmenzát látta el, hanem a helyszínen akár 1000-1500 adagot is ki tudott szolgálni a lakosságnak. Az étterem 600 adag erejéig a 20 filléres, elvitelre osztott népkonyhai menü biztosítása mellett a háború teljes idejére megtartotta a jobb minőségű hústalan és húsos menük rendszerét.⁶¹

Emellett 1916-ban a főváros beindította a mozgókonyha-programját is, Budapest azon szegények lakta vidékeire indítva ételszállító járatokat, ahol nem létesült népkonyha. Ezt az ellátást elsősorban olyan hadbavonult, sokgyermekes családok részére tartották fenn, ahol az anya hadimunkát végzett, vagy

⁵⁹ Bécs népétkeztetési rendszere is a központi konyhák üzemeltetésére épült. Egy ilyen látogat meg Bécsben Wildner Ödön és Glück Frigyes (a budapesti Minta Konyha eszmei atyjai) 1914-ben a tervek készítésekor. Királyi Pál 1868-as terveiben is már egy 4000, de igény szerint 3 turnusba akár 12 000 adag előállítására alkalmas konyha szerepelt, ahonnan ételszállító kocsik segítségével jutna az étel a kiosztó helyekre. *Pesti Napló*, 1869. augusztus 5.; Belinda J. DAVIS: I. m. 140–142. Károly király a bécsi hadikonyhán. *Pesti Napló*, 1918. július 4.

⁶⁰ „A Vág utcai Népházban étlap szerint rendelnek és fizetnek. A leves nyolc, (békében hat), a főzelék tizenkét, tézsza huszonkét, sertéssült harminckét fillérbe kerül. Itt reggelizni is lehet, tizenkét fillérért adják a kávé, nyolc fillérért a teát. A Népszállóban is lehet hadiebédet kapni, amely leves főzelékből áll és 40 fillérbe kerül.” Kifőzések, népkonyhák. *Pesti Napló*, 1915. október 3.

⁶¹ *FK*, 1916/30. (06. 09.) 1110–1111.

beteg volt, és ezért nem főzhetett. A félliteres adagokban kiszott ebédért (főzelék vagy tészta, vasárnap lóhús-gulyás) az egyleti, jótékonyági népkonyhákhoz hasonlóan 20 filléres árat számoltak, ami azonban itt ténylegesen meg is felelt az önköltségi elvnek, mert ez a program fővárosi üzemeltetésű volt.⁶²

A mozgókonyha így is hatalmas sikert aratott, a hírek szerint „sűrű tömegek ostromolták, az emberek szétkapkodták az ételt”, ezért a járatok számát a lehetőségekhez képest tovább növelték.⁶³ Az ételeket a Népszálló konyhájáról szállították, majd túlterheltsége miatt végül annak telke mellett egy barakk-konyhát állítottak fel, külön a mozgókonyhák ellátása érdekében. Itt naponta akár 1000 adag elkészítésére is lehetőség volt.

És ezen a ponton jutunk el, a háború legelejétől tervezett Középponti Konyha történetének ismertetéséhez. A városvezetés már ekkor, társadalmi gyűjtésre támaszkodva, egy napi, 12 000 adag kapacitású, 20 darab 400 literes gőzfőzőüsttel felszerelt, „a modern főzőtechnika minden vívmányát és az észszerű táplálkozás tudományának gyakorlati eredményeit értékesítő” konyhát akart létesíteni.⁶⁴

Ezzel elláthatóvá válna a város népkonyháinak jelentős része, így azok felhagyhatnának a főzéssel, a lakosság pedig élvezhetné a nagybani bevásárlás és a nagyüzemi főzés eredményezte olcsóbb önköltségi árakat. Mi több, mozgó kocsik működtetésével olyan területek is élelmezést nyerhetnének, ahol népkonyha még nem épült. A Középponti Konyha működtetése

⁶² A lakosság ellátására rendszeresített mozgókonyhákról szóló hírekben már másfél évtizede bővelkedett a sajtó. Az orosz területeken például elterjedt gyakorlat volt azok alkalmazása. De a kérdésnek volt annyi budapesti előzménye is, hogy Gelléri Mór már 1902-ben felvetette azok meghonosításának ötletét. Az első próbajáratok a IX. ker. Szvetanay (Gyep–Márton–Gát) és a VII. ker. Grassalkovich, majd a Vágóhid és Madách utcákban jártak. A vasárnapi húsos ételnek volt igazán nagy sikere, még annak ellenére is, hogy ilyenkor az 40 fillért kóstált. (Két év múlva azonban már 30 fillér volt a hétköznapi főzelékből és tésztából álló egyfogásos étel.) *FK*, 1916/30. (06. 09.) 1110–1111.; Fővárosi mozgókonyhák. *Budapesti Hírlap*, 1916. május 10.

⁶³ *FK*, 1916/25. (05. 19.) 3. melléklet. 4.

⁶⁴ A 12000-res adagszámot népkonyhai minőségű ebédekre számították, polgári 3 fogásos ebédek készítése esetén azonban már csak 8550 fő ellátását vállalták, amiből 1750 adagot számítottak a polgárság számára. *FK*, 1914. (10. 23.) Melléklet. 1.; A középponti konyha. *Budapesti Hírlap*, 1914. november 12.

érdekében pedig egy, a meglévő népkonyhákat is kooperációba vonó társadalmi egyletet szándékoztak létrehozni.⁶⁵

Az építkezés Jónás Dávid és Zsigmond tervei alapján és Krátky János vezetésével az Üllői út és a Hungária körút sarkán lévő fővárosi telken kezdődött meg.⁶⁶ Az épületben a konyhán kívül helyet kapott egy tésztagyártó gépszoba, tészta-száritó szoba, mosogatóhelyiség, munkaterem, zöldségraktár, élelmiszerraktár, húsvágó- és hűtőszoba, napi 10 000 hurka készítésére hurkagyártó műhely, két darab emeletes kemence, napi 2000 kg kenyér gyártására alkalmas sütőde, valamint a szükséges személyzeti és irodahelyiségek, illetőleg a pincében kazánház és szénraktár.⁶⁷

A gyűjtési propaganda megszervezését a Népelelmező Szakosztály elnöke, Lánczy Leóné vállalta magára. A lakosság mellett a nagyvállalkozókhöz⁶⁸ és a pénzintézetekhez is segítségért folyamodtak, de például az Augusztia Alap is jelentős, 20 000 koronás összeggel támogatta az intézményt. A kezdeti számítások szerint az építkezés költsége 350 000 koronát tesz majd ki. Ez az összeg 1915 elejére össze is gyűlt, az építkezés azonban egyre csak húzódott. A kezdeti tervekben megjelölt 1914. téli üzembe helyezés helyett még 1915 tavaszán is tervezések és a vállalatba adások folytak. Eközben az építőanyagárak folyamatosan emelkedtek, illetőleg a háborús szállítási nehézségek okoztak áthidalhatatlan problémákat.⁶⁹

Eközben a Középponti Konyha ideológiája is megpróbált igazodni a hátorszáiban lezajló társadalmi változásokhoz. Míg korábban inkább a nagybani beszerzésből és főzésből következő előnyöket, illetve a szegényélelmezést, beleértve a rászorult gyerekek és a háború folytán szegénysorsra jutottak érdekeit

⁶⁵ FK, 1914/78. (12. 11.) 3. melléklet. 4.

⁶⁶ Az épület a Népliget autóbusz-pályaudvar helyén állt, és a későbbiekben a Magyar Filmiroda Rt. tulajdonába került.

⁶⁷ FK, 1914/70. (10. 23.) Melléklet. 1.

⁶⁸ Weiss Manfréd például 25 000 koronát adott 1914 őszén. Alig fél év alatt a gyűjtési propaganda eredményeként több mint 400 000 korona érkezett a fővároshoz, amit 120 000 koronával a Hadsegélyező Bizottság is kiegészített. FK, 1914/70. (10. 23.) 1. melléklet. 8–10.

⁶⁹ Budapest Főváros Közgyűlési Jegyzőkönyvei, 1762/1914. 1914. november 11-i kgy. 663., A központi konyha. PN, 1915. április 28.

domborították ki, addig 1916-ra egyre inkább a lecsúszó középosztály ellátásának ilyen úton való megoldása került előtérbe. A Középponti Konyha innentől kezdve az a nagy főzőhely lehetne, ahonnan a jó minőségű ételt termoforokkal akár házhoz szállíttathatná a középosztály. Így az nemcsak olcsó és biztos élelemhez jutna, hanem mentesülne a háztartás vezetésének kényszere alól is.⁷⁰

Az 1917-ben formálódó hadikonyharendszerben végül főszerepet kapó Középponti Konyha, hiába állt már jó ideje készen s kapta meg az előkelő Zita nevet, még hónapokig kihasználatlanul tátongott. A működtetéshez ugyanis az állam ekkorra már nem tudott elegendő élelmiszert szállítani. Csak 1918. január 2-án kezdte meg az üzemet, először a Fővárosi Diákmenzát, a Városházi Étkezőt és a Házinyomdát látva el élelemmel.⁷¹

A rászorultak segítése helyett a nép gondozása, avagy hadikonyhát mindenkinek!

1916 novemberében, az 1092/1916-os népjóléti igazgatás szervezetről szóló szabályrendelet életbelépésével a BKSB feladattát átvette a Népjóléti Központ, amely szintén szakosztályokból épült fel, és így Népelelmezési Szakosztállyal is rendelkezett. Az elnevezésnek ebben az esetben is van mélyebb tartalmi jelentése, hiszen a világháború előtti szegényellátó szerepkör helyett, illetőleg a háborús évek segítségnyújtáson alapuló szociálpolitikáján túllépve, most már az egész társadalomra kiterjeszkedő, a „szabadjára hagyott emberértéket minden veszedelemtől megóvó”⁷² prevenciós népgondozói tevékenység kerül előtérbe. Ennek legfőbb célkitűzése pedig, a békeévekre való felkészülés érdekében a háború okozta társadalmi veszteségek enyhítéséről, pótlásáról való gondoskodás. Ezen túl azonban nem

⁷⁰ A középosztály ellátása. *Budapesti Hírlap*, 1916. július 23.

⁷¹ A Középponti Konyha, amely nem főz. *Az Est*, 1917. május 24.; CSORNA Kálmán: A szegénygondozás Budapesten. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 1931/1. 182.

⁷² CSERGÓ Hugó: *A budapesti nyomor vöröskönyve*. A Népjóléti Központ, Budapest, 1919.; CSORNA Kálmán: I. m. 18.

sok új történt. A főváros 1917 őszén hozta létre a formálódó hadikonyharendszer megvalósítását is felvállaló Népelelmező Kirendeltséget, a város új, népelelmezésügyi szervét.⁷³ Ez vette át a Népjóléti Központtól a hadi népelelmezési akció ügyében azokat a tárgyalásokat, amelyeket az még a Közélelmezési Hivatallal kezdett, majd ügykörmódosítást követően az egyelőre még csak formálódó Népjóléti Minisztérium⁷⁴ irányítása alatt álló Országos Népelelmezési Akcióval (ONA) folytatott.

A tárgyalások és főleg a program megvalósulása azonban jelentősen elhúzódott.⁷⁵ A minisztertanács végül 1917 őszén a népjóléti ügyekért felelős Batthyány Tivadar tárca nélküli magyar királyi miniszter hatáskörébe utalta a kérdést, és az akció lebonyolítására 3 millió korona hitelt biztosított a Haditermény Rt. várható feleslegéből.⁷⁶ Izabella főhercegnő védnökségével és Batthyány közvetlen irányítása és felügyelete alatt pedig megalakult a Hadikonyhákat Fenntartó Országos Bizottság.⁷⁷

Végül létrejött a főváros és az ONA között a megállapodás, hogy a jövőben a főváros a kirendeltség közbejöttével biztosítja az összes népétkeztető intézménynek az ételsorok és főzősza-

⁷³ Deák Ferenc utca 14. székhelyű szervezetnek a nevében is jelezték, hogy önálló ügy- és pénzkezelése okán a Népjóléti Központtól elkülönülten, közvetlenül tanácsi felügyelet alatt áll. *FK*, 1918/20. (04. 26.) 674.

⁷⁴ 1917. augusztus 24-én bízta meg a minisztertanács Batthyány Tivadart a szociális jellegű teendők vitelével. Ezzel vette kezdetét a Népjóléti Minisztérium kialakításának egészen a világháború utáni időszakig elhúzódó folyamata. IVÁNYI Emma: *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918.* (A Magyar Országos Levéltár kiadványa, II. Forráskiadványok, 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 284–285.

⁷⁵ Az állam részéről személycserék és ügykörmódosítások akadályozták a folyamatot. A Közélelmezési Hivatásban az ügygel eredetileg Kürthy Lajos báró foglalkozott. Ekkor jelent meg a sajtóban, hogy egy 60-70 ezer fő ellátására tervezett hadikonyharendszer 1917 nyarán megkezdí működését. Kürthy azonban hamarosan leváltották, a vele folytatott tárgyalásokat Hadik János vette át, őt pedig Batthyány Tivadar váltotta.

⁷⁶ Később ezt az összeget a Földművelésügyi Minisztériumnak a Haditermény Rt.-nél fennálló követeléseiből fizették ki. BOLGÁR Iván: A Népjóléti Minisztérium és a Népjóléti Bizottság szervezete, 1917–1919. *Levéltári Közlemények*, 1966/37. 293–343., 299.

⁷⁷ Népelelmezési Akció. *Pesti Napló*, 1917. november 6.; Izabella királyi hercegnő Budapesten. *Budapesti Hírlap*, 1917. október 23.; *FK*, 1917/61. (11. 23.) 2044.

bályok elkészítését, és tíz hadikonyhában, valamint hat polgári étkezőben 30 000 ember önköltségű ebéddel való ellátását. Ezenkívül pedig a napközi otthonok keretében hozzávetőlegesen 12 000 iskolás gyermek étkeztetéséről gondoskodik, valamint ellenőrzi a társadalmi egyesületek népélelmezéssel összefüggő munkáját, és részükre a nyers élelmiszert kiutalja. Mindezért cserébe a hadikonyharendszer kiépítése költségeinek átvállalása mellett az állam – és ez volt a lényeg – garantálja a feladatellátáshoz szükséges élelmiszercikkeknek a háborús időkben való biztosítását.⁷⁸

Ezzel egy időben született megállapodás az ONA és 28, népkonyhákat korábban vagy folytonosan fenntartó budapesti egyesület között arról, hogy azok, bekapcsolódva az országos hadikonyha-akció programjába, addigi népkonyháikat 1917 végéig egyesületi hadikonyhává bővítik. Ellátásukra pedig az akció nyers élelmiszert, valamint adagonként 30 filléres támogatást biztosít a Népelelmező Kirendeltség közvetítésében.⁷⁹

Végül, még Batthyány minisztersége alatt,⁸⁰ 1918. január 20-án megnyíló első három hadikonyha, szemben az ONA által támogatott egyesületi hadinépkonyhákkal, önköltségi alapon került megszervezésre.⁸¹ Ez a főváros költségvetése szempontjából nem volt éppen érdektelen, hiszen az az elszabaduló élelmiszerárak esetén még mindig lehetőséget biztosított a térítési díjak emelésére.

⁷⁸ FK, 1918/20. (04. 26.) 674.; FK, 1918/11. (03. 08.) 399–404.; FK, 1918/11. (03. 08.) 399.

⁷⁹ FK, 1918/11. (03. 08.) 401.

⁸⁰ Az 1918. január végén lemondott miniszter helyét csak jelentős, közel féléves késedelemmel vette át Windischgrätz Lajos herceg, a második Wekerlekormány közélelmezési minisztere. Az ő kinevezésének körülményei, illetőleg a nagy fokú késedelem előre jelezte már a hadikonyha-akció háttérbe szorítását. IVÁNYI Emma: I. m. 348.; A népjóléti minisztérium ügyeit a szakminisztériumok között szétosztották. Az *Est*, 1918. július 31.; BOGNÁR Iván: I. m. 299.

⁸¹ Az önköltségi elvhez való viszonyulás egyébként folyamatosan formálódott a tervezetés alatt. 1917 közepén az elsődleges célként még a kvázi ingyenes konyhák felállítását fogalmazták meg, ahol vagy teljesen ingyen, vagy az önköltségi ár feléért lehet majd étkezni. Később, új elvként, bekerült az alamizsnajelleg elkerülésére való törekvés, ami egyszerre felelt meg az új szociális (segély helyett munkához segítés) elvnek és ovtá meg a város büdzséjét.

A működésbe léptekor végül „minden igény kiszolgálásra” került. A lakosság így az új rendszer égisze alatt választhatott, hogy hol, hogyan étkezik: a már 1917 decemberében megnyíló hadinépkonyhákban az erre jogosító hatósági igazolvánnyal ingyenesen, illetve a nélkül, kedvezményes, 30 filléres jegy váltásával, vagy alamizsnát nem elfogadva, „önköltséges” 60 filléres utalványok ellenében az 1918. január 20-a után megnyíló hatósági fenntartású hadikonyhákban.⁸² A polgárság elkülönített étkezésére továbbra is adódott lehetőség mind az egyleti, mind pedig az akkor megnyíló polgári étkezőcsarnokokban, ahol 2 korona 50 fillérért háromfogásos ételt lehetett vásárolni.⁸³ A hadikonyhákban pedig, hetente három-négyszer is, lehetősége nyílt a lakosoknak 1,10 korona ellenében húsféleséggel (így sülttel vagy kolbásszal) feljavítani az aznapi kosztot.⁸⁴

„Tegnap három kerületben meg is nyíltak ezek a 60 filléres helyek. Mindegyik hadikonyha megnyitásán megjelent Battyhány Tivadar [...] A miniszter még kora délelőtt váratlanul meglátogatta a Hungária krt-on lévő Középponti Konyhát, amelyben éppen Csupor József ellenőrzése alatt folyt a nagy munka. A miniszter [...] jóízűen elköltött egy 60 filléres ebédet, egy tányér hadigulyást, és két darab mákospatkót, azután végignézte a hadikonyha ebédjének termoszkba való széjjelküdését [...] az első napon a 21 jótékonyági egyesület ebédaszta-

⁸² „[L]eves és tészta vagy főzelék az ebéd, és 60 fillérért megköstölhatja mindenki, még a milliomos is, de 30 fillérért csak a valódi szegény, mert annak ebédjéhez a közlelmezési minisztérium fizeti a másik 30 fillért”, vagyis az erre jogosító igazolvány hiányában, az egyleti népkonyhákban is 60 fillér volt az ár. *FK*, 1918/1. (01. 04.) 12. Lásd még: v. b.: A szegények kosztján, a budai hadikonyhák. *Budai Napló*, 1918. január 18.

⁸³ Az egyleti fenntartású polgári hadikonyhákban 1 korona 50 fillér volt a 3 fogásos polgári ebéd ára. Az áremelkedés azonban a Népjóléti Minisztérium által támogatott hadikonyhákat hamar elérte, ahol az önköltségi elv betartásra került: már 1918 májusában 3 koronát kértek a polgári ebéddekért, december 16-tól már 3 korona 50-be került a 3 fogásos, és 1 korona 20-ba a kétfogásos étel. Végül az 1919-es év egészére jellemző volt a fokozatos áremelkedés, amelyet drasztikus minőségromlás kísért. Az első polgári hadikonyha. *Budapesti Hírlap*, 1917. december 2.; *FK*, 1918/60. (12. 20.) 2336.

⁸⁴ Kétfogásos ebéd – 60 fillér. *Budapesti Hírlap*, 1918. január 13.

lán kívül 1500 adag ebéd került kiosztásra a három hadikonyhában.⁸⁵

Az ebédeket mind a hadikonyháknek, mind pedig a tavasz közepére megnyíló polgári étkezőtermeknek a Központi Konyha szállította, így azok csak kiosztó funkciót láttak el, és az ott étkezés lehetősége sem volt minden esetben biztosítva. Az étlap és az étkezés rendje illeszkedett a hadikonyhaprogramba belesimuló egyesületi hadinépkonyhák évtizedes hagyományaihoz. Az ebéd, illetve az étel kiosztásának ideje mindennap 11 és 1 óra között volt, az ebéd igénybevételéhez pedig a kiosztó helyen előzetesen kellett jelentkezni.⁸⁶ Az étlap most is hetente ismétlődött, és egyelőre nem sok újdonságot hozott a korábbi évek belsőségeiben bővelkedő gyakorlatához képest. Hétfő: árpakásaleves darás tésztával, kedd: májgombóclevés burgonyafőzelékkel, szerda: tüdőlevés gránátos tésztával, csütörtök: hamis gulyásleves savanyú káposztával, péntek: zöldséglevés áttörve és sajtos metélt, szombat: köménymagos leves és köleskása burgonyával, vasárnap: gulyás marhabelsőségből és mákos kalács.⁸⁷

Általában „[a] hadikonyhák vezetői arról panaszkodnak, hogy nem sokan jönnek ebédre vagy ebédért [...] de talán azért is van így, mert a 60 fillérért kiállított ebédnek [...] a leve is híg egy kissé és csak az igazán éhesek jönnek [...] [A] Bakács téri konyhán [...] alig múlt el 11 óra és még alig, hogy a nagy tejeskannákhoz hasonló termoforokat leszedték az ebédet a központi konyháról széthordó kocsiról már megkezdődik az ebédelők és ebédért jövők felvonulása.”⁸⁸

Vagy egy hasonló életkép egy körüti hadinépkonyhában: „Délelőtt tizenegy óra van, de a népkonyha előtt már hatalmas tömeg ácsorog az esőben. Lassan-lassan jutunk el a pénztárhoz, onnan pedig apró bádogtáblákkal az étkezőasztalokhoz. Máris vannak vagy kétszázan, többnyire férfiak, igen kevés nő, sok gye-

⁸⁵ Megnyíltak a hadikonyhák. *Magyarország*, 1918. január 20.

⁸⁶ *FK*, 1918/22. (05. 10.) 824.

⁸⁷ Az „újdonság” majd 1919-ben szakad a város lakosságára, amikor a belsőségek is eltűnnek a kínálatból, és az étlapokat a paradicsom, a káposzta, a burgonya és az ezekből előállítható ételek variációi fogják uralni.

⁸⁸ GYETVAY János: A hadikonyhák. *Népszava*, 1918. május 19.

rek, orosz fogoly, galíciai pajeszosok, katonák [...] az étkezőben erős tökkáposzta szag van, ma ez a menü és árpakása leves.”⁸⁹

A polgári hadikonyhák ennél bőségebb kínálattal álltak a középosztálybeliek rendelkezésére. „[A] Közélelmezési Hivatal, tisztviselőkonyhák létesítésének tervével foglalkozik és már meg is kezdte a tisztviselők összeírását [...] egy-egy ebéd ára az ilyen konyhán két korona lesz. De míg a hivatalos körök csak töprengenek [...] magánintézmény [...] dobverés nélkül megkezdte munkáját. Apponyi Albertné grófné lelkéből fakadt a gondolat [...] hogy a polgárság számára hadikonyhát kell nyitni [...] és a főváros az Attila körút 41. sz. házában, mely valamikor iskola volt, néhány helyiséget rendezett be és a polgári hadikonyha megkezdte működését [...] A kapun fehérbetűs fekete tábla hirdeti, hogy itt van a Polgári hadikonyha. Emberek jönnek mennek, a kapun egy két cseléd fordul be, ételhordó a kezében. Belépünk [...] Kedves modorú úri nő jön elénk, érdeklődik, jártunk e már hozzájuk ebédre, mi a foglalkozásunk. Elmondjuk, hogy mint láthatja, középosztálybeliek vagyunk, ebédelni szeretnénk, mert nem futja a drága vendéglőre. – Napijegy egy ebédre két korona húsz fillér, tízjegyes füzet ára pedig húsz korona [...] bekalauzolt az ebédlőbe, ahol fehérre terített asztalon körülbelül negyven-ötven ember ebédelte [...] Elfogyasztjuk a jóízű, bőséges adagú ebédet [...] húsleves, paradicsomos káposzta marhafeltéttel és dióskifli [...] sokan járnak ide, csupa intelligens középosztálybeli ember, rokkant és nyugdíjas tisztetek, hivatalnokok, akad tanár, mérnök is. [...] Naponta körülbelül kétszáz adagot adunk ki. Előző napokban zöldségleves, sertéspörkölt burgonyával és lekváros kalács, majd köménymagos leves, sertéskaraj párolt káposztával és kukoricás lepény került az asztalra. A konyha feltűnően tiszta, hat gázfőzőben és öt üstben rotyog az étel [...] és a két koronás ebédre nem fizetnek rá. A polgári hadikonyha mellett népkonyha van, ami már tizenégy év óta működik, egy ebéd, mint a konyhát vezető Radnay Árpádné mondotta 60 fillér, amiért levest és főzeléket adnak, és ha polgári konyhán valami megmarad, az is oda kerül. Mindkét

⁸⁹ Süss Iván: *Jobb emberek a népkonyhában. Pesti Napló*, 1918. augusztus 10.

konyhában lelkes hölgygárda ügyel fel Becsey Antalné vezetésével. Így fest a budai hadikonyha, mely egyébként a legelső volt az országban.”⁹⁰

A hadikonyha-akció mérlege

A budapesti hadikonyharendszer eredményei meglehetősen felfémásak. Ha csak a számokat nézzük, különösen a tervek és a végén megvalósuló eredmények tükrében (az 1917 nyarán tervezett 60-70 ezer helyett 1918 decemberéig mindössze 8-9000 fő ellátását tette lehetővé a fokozódó élelmiszerhiány), akkor a budapesti hadikonyharendszerrel kapcsolatban az egyetlen megállapítható pozitívum, hogy precedenst teremtett a népétkeztetés ügyében a hatóság aktív szerepvállalására.

Ha csak a külföldi kapacitásszámokat nézzük,⁹¹ akkor első ránézésre még kétségbeejtőbb a kép. De csak első ránézésre! Az osztrák és német fővárosok népétkeztetésben játszott hatósági szerepvállalásának a budapestihez képest ennyivel nagyobb arányára a legfőbb magyarázat az ottani hátország lakosságának totális kiszolgáltatottsága a tragikus közéleti állapotoknak. Mindkét főváros nagy fokú közellátási zavarokkal küzdött,⁹² nem volt ritka az éhínség vagy a rossz táplálkozás miatt kialakult hiánybetegség. A lakosság nem számíthatott olyan fokon a város saját közéleti szervezeteire, mint amilyen arányban a buda-

⁹⁰ *Pesti Hírlap*, 1918. március 7.

⁹¹ 1918-ra Bécsben mozgókonyhából (Ausspeisestelle) és hadikonyhából (Kriegsküche) 100 000–100 000 fő, továbbá a polgári étkezőkben (Mittelstandsküche) szintén ennyi ember nyerhetett ellátást. Berlinben pedig a lakosság 30%-át élelmezheték volna a hadikonyhából. (Mégis csak 6%-uk vette igénybe azt. Kérdés, hogy, szemben a papíron szereplő adatokkal, a berlini rendszer valójában hány főt tudott volna élelmezni.) *FK*, 1918/11. (03. 08.) 403.; Belinda J. DAVIS: I. m. 138–154. UMBRAI Laura: I. m. 294–296.

⁹² Mindebben természetesen annak is nagy szerepe van, hogy Budapest egy mezőgazdasági ország fővárosa, és mint ilyen, a hátország lakossága is hosszabb távon támaszkodhatott az ország élelmiszer-tartalékaira.

pestiek a községi kenyérgyárra, az élelmiszer-árusító üzemre, a hatósági zöldséggyárra stb. támaszkodhattak.⁹³

A másik fontos tényező, amit a budapesti hadikonyha-akció esetén ki kell emelni, az az önköltségi elvű ellátás. Ez a hatósági szerepvállalás kérdésében a későbbiek szempontjából sem elhanyagolható momentum igazolja azt, hogy bár a város az államtól átvállalta a népétkeztetés feladatát, veszteségmentessége okán az mégsem minősült szociálpolitikának. 1918 végéig a kirendeltség önköltségi áron összesen 1 634 560 adag ebédet adott ki, valamint jótékonyági vagy hatósági szerv által fenntartott jóléti intézményt látott el 600 ezer étkezést biztosító nyers élelmiszerrel.⁹⁴

1919-ben, a világháborús évekhez képest is romló körülmények között, a hatósági hadikonyhák és polgári étkezők fokozatosan veszítették el az önköltségi jellegüket,⁹⁵ s ezzel a népétkeztetés bekerült a szociálpolitika körébe. Miközben a másik pillér, a társadalmi jótékonyág a kimerülés határára került.⁹⁶ Vagyis a korábbi rendszer – az ország háborús összeomlását követve – az alapjaiban ingott meg.

⁹³ Budapest város közéleti-politikájának kialakulásáról bővebben lásd: UMBRAI Laura: I. m. 267–301.

⁹⁴ A 12000-res kapacitású Középponti Konyha kihasználtsága 1918 januárjában napi szinten alig haladta meg az 1000 adagot, ami novemberre viszont már 7000 fölé nőtt. Ezt a feladatot egészítette ki az étkeztetés terén a Népszálló több mint 1000 fős kapacitása, amiből a Fővárosi Diákmenza (300) és a Városházi Étkező (400 fő) is ellátást nyert. Továbbá számolhatunk még azokkal a jótékonyági egyletekkel is, melyek az ONA biztosította szűkös kereteken túl, még mindig a társadalom jótékonyágára alapozva, továbbra is fenntartották addigi tevékenységüket. SCHULER Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 75/1. Budapest, 1936. 17.; CSERGŐ Hugo: I. m. 156.

⁹⁵ A hatósági étellemezés keretében pedig ekkor már napi 40-50000 adagot osztottak ki a központi konyhákban keresztül. CSORNA Kálmán: I. m. 182.

⁹⁶ CSERGŐ Hugo: I. m.; SCHULER Dezső: I. m. 18.

Melléklet

1. táblázat. A magán nép- és polgári konyhák

Helyszín	Fenntartó	Megjegyzés
III. ker. Leipziger Vilmos szeszgyára	Fellner Henrik	népkonyha 150-200 fő, ma III. ker. Folyamór utca
V. ker., Pozsonyi utca 4/c.	Grünwald Mórné	népkonyha, a mai 19. sz. helyén
V. ker., Pozsonyi utca 4/f.	Schiffer Miksa	népkonyha
V. ker., Országház tér 4.	Planer Társaság	népkonyha Kossuth tér 4.
V. ker., Falk Miksa utca 3.	Deutsch Vilmos és neje	étkezőhely
V. ker.	Dr. Bródy Sándorné	étkezőhely
V. ker.	Liebmann, Fuchs és Vass	étkezőhely
VI. ker., Váci út 89., iskola	Weiss Manfréd	népkonyha, 1400 fő
VI. ker., Váci út 69.	Groedel Hermann és neje	népkonyha, 600 fő
VI. ker.	Kohn A. M. cég	ebédkiosztó
VI. ker.	Heller Gyula	ebédkiosztó
VI. ker., Munkácsy utca	Dr. Hirsch Albertné Hatvany Irén	népkonyha
VI. ker.,	Spitzer Edéné	polgári étkező: ezek összesen 700-750 fő
VII. ker., Rottenbiller utca 33., majd Izabella utca	Mautner Alfréd és Ödön	népkonyha, 300-400 fő
VII. ker., Aréna utca 16., iskola	Báró Kohner Adolf és neje	vacsoráztató intézet 700-750 fő
Újpest, Váci és József u. sarka	Wolfner Gyula és tsa cég	népkonyha, 1000 fő, az Újpesti Segítő Bizottság felügyelete alatt. 1914. november 10. 1915-ben bezárták.
I. ker., Krisztinavárosi Kaszinó	Felső Krisztinavárosi Segítő Bizottság	1915. január 1.
I. ker., Fehérvári út 21.	Kelenföldi Népsziget Szövetség	népkonyha

2. táblázat. Az egyleti jótékonysági nép- és polgári konyhák

Helyszín	Fenntartó	Megjegyzés
I. ker., Attila körút 41.	I. Kerületi Általános Közjótékonysági Egyesület	Apponyi Albertné népkonyhája, iskolás- és diákasztal, 1914 decemberétől polgári étkező
II. ker., Szegényház utca 35./Ménház utca 1.	II. Kerületi Általános Közjótékonysági Egyesület	népkonyha
II. ker., Retek utca 14., majd Marczibányi tér 1., iskola	Kovács Béláné	II. kerületi Polgári Népkonyha 1914. szeptember 28.
II. ker., Fő utca 41.	Szent Erzsébet Zárda Aggápoldája	népkonyha
II. ker., Lövház utca	II. Kerületi Közjótékonysági Egyesület	népkonyha
III. ker., Fő tér 2./Szentendrei út 17.		III. kerületi előjáróság épülete
V. ker., Királyi Pál utca 20./ Vámház körút	Általános Közjótékonysági Egyesület	Alkoholmentes étterem
V. ker., Vág utca 12–14.	V. Kerületi Általános Közjótékonysági Egyesület	Népház
V. ker., Tátra utca 4.	Izraelita Nőegylet	étkező
VI. ker., Szent László utca 26.	Szociális Misszió Társulat	étkező
VI. ker., Aradi utca 21–23.	Terézvárosi Általános Közjótékonysági Egyesület	VI. kerületi előjáróság épülete
VII. ker., Damjanich utcai háztartási iskola		polgári ételosztó 100–200 fő, 1914. november
VII. ker., Sip utca 12.	Áháváasz Réim Szeretet Egylet	népkonyha

Helyszín	Fenntartó	Megjegyzés
VII. ker., Károly körút 17.	Bikur Cholin Beteglátogató Egylet	népkonyha
VII. ker., Dob utca 57./Kertész utca	Pesti Izraelita Nőegylet	A Fészek Klub helye 1500 fő
VII. ker., Dob utca 85., iskola	Uránia Országos Nővédő Egyesület	polgári étkező 200 fő
VII. ker., Wesselényi utca 13.	Budapesti Ortodox Zsidó Népasztal	népkonyha
VII. ker., Wesselényi utca 52., iskola	Erzsébetvárosi Általános Közjótékonyági Egyesület	ételosztó és főzőhely, 1915-től már csak iskolás étkeztetés
VII. ker., Alpár, Aréna, Dohány, Hernád, Ilka, Órnagy utca és a Róna utcai iskola	Erzsébetvárosi Általános Közjótékonyági Egyesület	ételkiosztó helyek a világháború első hónapjaiban
VII. ker., Huszár utca 8./ Munkás utca, iskola	Általános Közjótékonyági Egyesület	Alkoholmentes étterem
VII. ker., Rákóczi út 17.	Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület	Diák-, népkonyha, iskolás, polgári, katonai étkező, 800 fő
VII. ker., Aréna utca 150–152.	Erzsébetvárosi Általános Közjótékonyági Egyesület	Népszálló
VIII. ker., Kisstáció utca 8./ Baross utca 67.	VIII. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület	VIII. kerületi előjáróság épülete, 1600 fő egész évben, diák-, népkonyha, iskolás, 1914-től polgári étkező
IX. ker., Gr. Haller utca 3.	IX. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület	valamikori Fuchs Laktanya épülete
X. ker., Szent László tér 29.	X. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület	X. kerületi előjáróság épülete
Újpest, Baross utca, Ferenc József tér és egy rituális népkonyha	Újpesti Polgári Segítő Bizottság	Baross utca, csak 1914-ben

3. táblázat. Hadikonyhák és polgári étkezőtermek

Helyszín	Nyitás	Megjegyzés
I. ker., Budafoki utca 14.	1918. január 20.	hadikonyha
I. ker., Verpeléti utca 4.	1918. május 15.	polgári étkezőterem
II. ker., Heltai Ferenc utca 8.	1918. április 6.	hadikonyha
III. ker., Lajos utca 92.	1918. január 20.	hadikonyha
IV. ker., Havas utca 2.	1918. április 5.	hadikonyha
V. ker., Erzsébet tér 19.	1918. május 12.	polgári étkezőterem
VI. ker., Váci út 78–80.	1918. április 11.	Izabella konyha – polgári étkező
VI. ker., Szondy utca 37/b.	1918. február 25.	hadikonyha
VI. ker., Hunyadi tér 3.	1918. október 15.	polgári étkezőterem
VII. ker., Rottenbiller utca 66.	1918. január 20.	hadikonyha
VII. ker., István út 41–43.	1918. május 9.	polgári étkezőterem
VIII. ker., Népszínház utca 35.	1918. március	hadikonyha
IX. ker., Bakáts tér 3.	1918. április 7.	hadikonyha
X. ker., Szent László tér 9.	1918. április 17.	hadikonyha